

A „tóbai zendülés” hatvanadik évfordulójára

Végh Sándor

A múlt század kilencvenes éveiben és századunk első éveiben az úgynevezett agrárszocializmus a hőskorát élte Vajdaságban. A mozgalom mind szervezeti formáiban mind harci kiállításában csúcspontjához jutott. A bánáti harci megmozdulások a munkásmozgalomban általában, különösen pedig a mezei munkások mozgalmában fénylő pontként emelkednek ki és mindig említésre, és tanulmányozásra méltóak maradnak. Amit a szerbeleméri agrárszocialisták mutattak 1897-ben, a tóbai, nagyki-kindai és bókai földnélküliek 1898-ban, a magyarittebeiek 1904-ben, — hogy csak ezt a néhány megmozdulást említsem —, szebbnél szebb megnyilvánulásai voltak az agrárproletariátus forradalmi harcának gazdasági és politikai felszabadulásáért.

A »tóbai zendülés« bizonyára nem volt az agrárszocializmus hőskorának legfontosabb osztályharc-megnyilvánulása, de a legjelentékesebb sem. Sajátosságainál fogva mindenesetre megérdemli, hogy részletesebben is foglalkozzunk vele, már amennyire azt a rendelkezésünkre álló adatok megengedik. Annál is inkább, mert ebben az évben, március utolsó napján volt hatvanadik évfordulója.

A mikor a pozsareváci békével 1718 júliusában a Habsburgok végleg felszabadították Bánátot a török uralom alól, ez a terület elhanyagolt, mocsaras és majdnem teljesen lakatlan volt. A felszabadított területet császári kincstári birtoknak nyilvánították. A meglévő néhány község lakossága kapott ugyan földet, de csak használatra, tulajdonjog nélkül, bizonyos jobbágyi és adófizetési kötelezettségekkel. Zömét nagykiterjedésű pusztákra és kisebb-nagyobb állami birtokokra osztották és bérbe adták. De akár bérbe adták, akár átlamillag kezelték meg kellett oldani a legfontosabbat: a munkaerő kérdését.

A hiányzó munkaerő kérdését a haditanács és a kincstár nem az országban lévő munkaerő áttelepítésével akarta megoldani, hanem új adóalanyok betelepítésével. Ezért telepítenek Bánátba elsősorban külföldről jött telepes jobbágyokat. Az első telepesek — németek — már 1717-ben jöttek, tehát a békekötés előtt, hogy utána még nagyobb számban jöjjenek. A XVIII. században néhány nagyobb szerb telepes csoport is érkezett, s 1690-es kiváltságlevelük alapján mint szabad parasztok telepedtek le.

A telepítésekkel párhuzamosan folyt a puszták és birtokok eladása nyilvános árveréseken. Az első ilyen árveréseket 1781-ben tartották éspedig két helyen: Bécsben árverezték a nagyobb kiterjedésű birtokokat és pusztákat. Temesvárott pedig, a tartományi kormányzóság-nál a kisebb értékűeket. Az eladás úgy történt, hogy a vevők a vásárolt földdel nemesi levelet is kaptak («donatio mixta»). Ilyen árveréseket kisebb-nagyobb időközökben az 1840-es évekig tartottak, de volt közben szabadkézi eladás is. Ily módon alakultak Bánátban a törökök kiűzése után az új földbirtokok és az új földbirtokos osztály. Az elárverezett birtokokkal együtt földesurat cseréltek a telepített hűbéres községek is, s továbbra is a birtok kötelékében maradtak.¹

Az idegenek telepítése a XVIII. század végén befejeződött, de még mindig nagy volt a munkaerő hiány és ezért az állam, is a földbirtokosok is továbbra is telepítenek, körülbelül 1840-ig, de most már hazai telepéseket. A magyar telepések legtöbbje Maroson túli vidékről jött a túlnépessé lett jobbágyfalvakból. A korábbi telepéseket mint jobbágyokat telepítették le, az utóbbiakat azonban már mint szerződéses földműveseket, bérlőket. Mégis voltak pénzbeli, természetbeni és munkaszolgáltatási kötelezettségeik a telepítést végző földesurak iránt, a kapott belsőleg: telek, udvar, kert, és a bérelt földek után is. Ebben az időben és ilyen körülmények között keletkezik többek között Tóba is, mint egy magánuradalomra telepített bérlőviszonyban lévő község.

A telepítésekkel kapcsolatban állapítsuk meg a következőket: Nem véletlenül történt, hogy a telepéseket eleinte mint jobbágyokat helyezték el, vagy ha mint szabadparasztkok jöttek, akkor hamarosan jobbágyokká tették őket, a későbbiek pedig csak mint bérlőket telepítik. Ez az akkori gazdasági viszonyokban leli okát és magyarázatát. A törökök kiűzése után az új földbirtokok feudális termelési viszonyok között alakultak, ezért a birtokokra telepített munkaerő is ennek a viszonyoknak megfelelően telkesjobbágyi kötött viszonyban került a birtokra. Néhány évtized múlva a helyzet változni kezdett, és a mi vidékünkön is észrevehetővé vált a tőkés termelési mód hatása. A birtokokon ez elsősorban az árutermelésben nyilvánul meg. Az áru és pénzviszonyok további terjedése azután fokozatosan odahatott, hogy a bánáti földbirtokokon is megkezdődött az áttérés a tőkés termelési viszonyokra. Az új termelés a-

zonban teljesen szabad és korlátlan, tehát polgári tulajdonjogot feltételez a föld birtoklásában. Ezért a birtokosok a XVIII. század végén, de különösen a XIX. században igyekeznek megszabadulni a birtokon élő és úrbéri jogokat (legeltetést, nádlást, faizást, gubacszedést,) élvező jobbágyaiktól oly módon, hogy fokozatosan megfosztják őket az élvezett földtől. Új munkaerőt pedig már csak szerződéses, bérlő viszonyban fogadnak, hogy az ne tarthasson semmilyen formában sem jogot az általa művelt földre. Ezek szerint nálunk a XIX. században a földbirtok, — noha itt-ott még találunk rajta feudális csökevényeket jóformán a legújabb korig — már kapitalista nagybirtok, de mindenestre határozottan az e század utolsó évtizedeiben, mert abban az időben már kizárólag csak bérmunkásokkal műveltetik.²

A kétféle telepítési módnak később még más, a telepésekre nézve életbevágóan fontos következményei is voltak. Amikor 1848-ban kimondták a jobbágyfelszabadítást és a jobbágyi kötelezettségek megváltását, s ezzel lehetővé tették, hogy a felszabadult jobbágyok volt jobbágytelkük tulajdonosává legyenek, a telepések második csoportja — a szerződésesek, a bérlők — nem kaptak semmit, mert őket nem tekintették jobbágyoknak. Így maradtak Bánátban 1848 után is teljesen föld nélkül a lázár földi, zsigmondfalvi, ernestházi, magyarcsernyei, németcsernyei, mollifalvi, aracsi, bikácsi, lukácsfalvi, kiskomlósi, kisoroszi és — ami bennünket most különösen érdekel — a tóbai telepések is.

Bánát agrárviszonyait a múlt század utolsó évtizedében az jellemzi, hogy még mindig elég sok a nagybirtok, uradalom. Ez különösen a tartomány középső részére vonatkozik, mert a volt kikindai kiváltságos szerb kerületben és a bánáti katonai határvidék területén a helyzet valamivel más-ként alakult. Itt bírt gróf Csekolics Endre 38 902 holdat, gróf Karátsonyi Jenő 17 000 holdat, Harnoncourt grófi család 21 631, Zurlo San Marco hercegné 12 000, gróf Nákó Sándor 8 000, báró Gerlici Ferenc 8 500, a Léderer testvérek 9 500, báró Csávosi Gyula 9 500 holdat stb.³ Itt volt a zágrábi érsek 10 000 holdas, a zágrábi káptalan 9 200 holdas, az auraniai (vráni) perjelség 10 400 holdas kötött birtoka is. Különféle erkölcsi tes-

tületek (községek, egyházak, bankok, jogi személyek) Torontál vármegye területének 16%-át birtokolták.⁴ A paraszt-ság számára ezek szerint kevés föld jutott, egyes községek számára pedig, amint már láttuk, éppen semmi.

Ha figyelembe vesszük, hogy az említett (és meg nem említett), nagybirtokok legtöbbször malmok vagy szeszgyárak, tejcsernók, kendergyárak, villanytelepek, ipari vasutak és hasonló üzemek is voltak, hogy jóformán ugyanezeknek a birtokosoknak a kezében voltak Bánát majdnem összes vasútépítő koncessziói, hogy az egyes városi ipari üzemekben is alapítók vagy részvényesek voltak, hogy soraikból regrutálódtak e terület összes szolgabírói és főszolgabírói, az alispánok és főispánok, és hogy a különben sem jelentéktelen erőket még szervezeten tömörítették is a Torontáli Gazdasági Egyesület útján, sőt, a falusi gazdakörök révén céljaik eléréseért még a közöpparasztokat is beszervezték, akkor nem vitás előttünk, ki tartotta kezében e vidék gazdasági és politikai hatalmát, kiknek voltak kiszolgáltatva Bánát mezőgazdasági munkásai.

A legsúlyosabb helyzetben azok a mezőgazdasági munkások voltak, akik a valamikori telepisközségekben laktak. Helyzetük súlyossága onnan ered, hogy az egész környéken csak egy munkaadó volt: a nagybirtokos, aki ezzel a különleges helyzettel mindig visszaélt, és a munkabéreket a létfenntartáshoz szükséges minimum alá csökkentette. A hetvenes-nyolcvanas években tűrhetőbb volt az agrárproletárok helyzete, mert a fejlődő kapitalizmus csatornázással, töltésemeléssel, vasútépítéssel munkaal-kalmat nyújtott a földmunkásoknak a birtokokon kívül is, és ezért a bérek úgy-ahogy elfogadhatók voltak. Az aratási rész például 1/12 volt, a kukorica megmunkálását feliből is kiadták. A kilencvenes években azonban a birtokon kívüli munkaalkalom már jóval kisebb, jóformán alig akad. Ez maga után vonta a mezőgazdasági munkabérek nagymérvű csökkenését. Az aratórész egy tizenegyedre, tizenötödre, sőt tizenhatodra is csökkent. A kukoricát pedig csak negyediből adták, itt-ott csak ötödiből! És hogy a helyzet még rosszabb legyen, kukoricát csak annak adtak művelésre, aki kötelezte magát, hogy minden hold kukorica után néhány napot robotol vagy pénzben fizet!⁵ Nem vitás: ez az okozója az agrárproletariátus hallatlan nyomorának, az ak-

koriban évenként tízezrekre kiterjedő kivándorlási mozgalomnak, nemkülönben a mezőgazdasági munkások mind öntudatosabb osztályharcának, az „agrárszocializmusnak”.

A városi munkásmozgalom hatására és vezetésével Bánátban már aránylag korán, 1880 körül, történnék kísérletek a falusi szegények, a „gatyások” szervezésére.⁶ Szervezett osztályharcról azonban csak a kilencvenes évek elejétől kezdve lehet szó. Ezekben az években, amelyek egybesznek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásával, találkozunk a bánáti falusi szegények komolyabb harci fellépéseivel. Ez a mozgalom, jóllehet a pártban általában, a földmunkások megszervezésének kérdése körül pedig még külön is frakciós harcok folynak, nem gyengül, sőt állandóan erősödik. Állandóan erősödik, hogy azután 1897-1906 között elérje forradalmi csúcst, amely nemcsak azért forradalmi, mert valóban forradalmi helyzetet teremtett vidékünkön, hanem azért is, mert forradalmi módon ment a hivatalos szociáldemokrata párt agrárprogramján és nemcsak jobb munkafeltételeket, hanem földosztást is, tehát a kisajátítók kisajátítását is követelte.⁷

1897 tavaszán a nagybirtokosok és bérilők meg a mezőgazdasági munkások között nagy ellentétek támadtak. Az illegális földmunkás szakszervezetekbe szervezett bánáti falusi szegények kidolgozták munkafeltételeiket (aratórész tizenketted vagy tizennegyed, kukoricaművelés harmadából vagy feliből, stb.), de ezekről a feltételekről a munkaadók hallani sem akartak, mert: „hogy ha azokat a feltételeket teljesítik majd a földbirtokosok, melyeket a vendégzereplő szocialisták pontokba szedtek, akkor a munkásoknak határozottan nagyobb lesz a jövedelme mint a — szolgabíróknak”⁸. A munkások nem tágtítottak és nem vállaltak a birtokon munkát. Hasonlóan alakult a helyzet az ország más részeiben is. Nagyméretű földmunkássztrájk fenyegetett. Az uralkodóosztály igénybe vett mindenkit és minden eszközt, hogy a földmunkások mozgalmát letörje.

A belügyminisztérium központi nyilvántartást vezetett minden sztrájkjelő-készületről és intézkedett tartalék munkásokról. Mezőhegyesen egy külön erre a célra berendezett sztrájk-törő tábort létesítettek. A honvédpárancsnokságok

összeírátták a katonai szolgálatot teljesítő földműveseket, hogy sztrájk esetén mezőgazdasági munkára küldhessék őket. Hasonlóan cselekedett a közös hadsereg parancsnoksága is. A katonaság különben mindig kész volt, hogy a vármegye alispánjának megkeresésére azonnal karhatalmi századokat küldjön a kívánt községekbe. A Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület külön felhívással fordult a mezőgazdasági munkásokhoz és ugyanakkor sztrájktrórknek akarta felhasználni a délbánáti árvízkárosultakat. A csendőrség létszámát is felemelték, úgyhogy minden nagybirtokon, majorságban, telepesközségben állandó csendőrrjárőrök cirkáltak. A nyers erőszakon kívül más módszerekkel is kísérleteztek: kereszteny- és rendőrszocializmussal akarták leszerelni a mezőgazdasági munkások osztályharcát. Vidékünkön ilyen munkálkodással Jeszenszki Ignác kikindai református lelkész tűnt ki, aki hosszabb agitáció után megkísérelte, hogy "hazafias és törvényes alapon" megszervezze a mezőgazdasági munkásokat, azaz, ilyen szervezetek létrehozásával a falusi dolgozókat kivonja az osztályszak- és szervezetek befolyása és irányítása alól és rendőri felügyelet alá helyezi őket. Kereszteny- és rendőrszocialista eszméit Jeszenszky írásban is terjesztette: 1897 június első napjaiban „Kialtó szó” címmel egy könyvecskét is nyomtatott — de eredménytelenül. A földmunkások gyorsan átláttak mesterkedésén.

Az egymást követő hatósági intézkedések azt bizonyítják, hogy az agrárszocializmus 1897 tavaszán mindjobban terjed. Május második felében Nagy Becskerek főtere furcsa képet mutatott. Majd minden reggel 4-500 embert számláló földmunkásküldöttségek fordultak itt meg a főispánt keresve, hogy előadják kívánásaikat, panaszait a munkabér kérdésével kapcsolatban. „Az utóbbi időben két dolog ismétlődik csökönnyösen Nagy Becskereken: az első és a szocialisták küldöttségei.”¹⁰ Elsőknek (május 21-én) a szerbelemériek jöttek Milosev Miladinnal az élükön. Náluk volt a mozgalom a legerősebb és a legszervezettebb. Kétszer is jártak a főispánnál. Őket követik a törökbecseiek, aradáciak, katalinfalviak, a klekkek, lázár földiek, begaszentgyörgyiek és mások. A főispán majdnem minden esetben megígérte, hogy a munkások ügyét a maga ügyének tekinti, és eljár a munkaadóknál — de ez csak ígéret maradt.¹¹ A birtokosok továbbra

is kitartottak éhbér-politikájuk mellett: „Munkások! A megyei gazdasági egyesület megvizsgálta ügyeteket, s azt tapasztalta, hogy tinektek a munkaadók immár oly nagy munkabéreket helyeztek kilátásba, melynél nagyobbat saját megrontásuk nélkül nem adhatnak. Ennek folytán óva intünk és figyelmeztetünk titeket, munkások, hogy jogtalan és túlzott követeléseitektől álljatok el, s fogadjátok el azon munkabéreket, melyeket a ti munkaadóitok tinektek már megígértek. A szorgalmas munkás ezen munkabérekkel gyarapodni fog, s csak a lusta nem boldogul!”

Ilyen körülmények között, pattanásig feszült helyzetben következett be június tizedikén az „eleméri vérengzés”. földmunkásmozgalom bánáti központja, Szerb-Elementer ebben az időben a legharciasabb, legforradalmibb helye. Az egykorú polgári sajtó azonban arról is beszámol, hogy Elementer kivül még sok községben voltak abban az évben kapálási, aratási sztrájkok vagy más megmozdulások. Megemlíti a sajtó Szerb-Aradácot, Nagy-Jécsát és Kis-Jécsát, Billédet, Gyertyámot, Tomasevácot, Mokrint, Magyar-Padét és Szerb-Padét, Bocsárt, Topolyát, Nagy-Bikacsot, Valkányt, Magyar-Ittebét, Török-Becsét, Kumánt, Melencét és Tordát.

A mozgalom letörése az eleméri események után is az erőszak módszereit alkalmazták, de a mozgalom leszerelésére is gondoltak különféle engedmények útján. Ezek közé tartozik egyes nagybirtokok parcellázásának gondolata. A Bánffy-kormány akarja megvásároltatni és parcelláztatni a nagybirtokok egy részét, hogy a földnélküliek hosszúlejáratú kölcsönök segítségével földhöz jussanak. Hogy hogyan „segítették” ezek az „önzetlen” bankműveletek a parasztságon és földnélkülieken azt elképzelhetjük.¹² Engedménynek tekinthetjük „a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról” szóló törvényjavaslat néhány paragrafusát is. Ezt a javaslatot a munkásmozgalom nyomása következtében terjesztette a kormány az országgyűlés elé. Vivmányt jelent például a javaslat 10. és 35. paragrafusa, mert kimondja, hogy a részmunkás munkabérét minden szerződésben súlyban is meg kell állapítani, vagy készpénzben, és a munkás a munka befejezése után választhat, hogy a kifizetés melyik mód-

ját óhajtja. Biztosítás volt ez rosszmérszetű földek művelése esetén: ha kicsinek találta a részt a munkás, súlyban vagy pénzben kérhette munkadíját. Vívmány volt az is, hogy a törvény megtiltotta a munkabér kifizetését szeszitalokra, árura szóló utalványokkal, amelyek csak a munkaadó üzleteiben vásárolhatók le (jancsibankók). Kedvező volt a 33. paragrafus intézkedése is, hogy a munkaadó az idegen községből szerződött és munkaközben megbetegedett munkást nyolc napig köteles gyógykezeltetni és gondoskodni róla. Megszüntette végre a törvény a mezőgazdasági munkásokat annyira kiszákmányoló csökevényt: a megművelésre, kapálásra. aratásra, kapott föld utáni robotot.

De habár engedményeket is tartalmazott, a törvényjavaslat legtöbb paragrafusa mégis a dolgozók ellen irányult. A büntető határozatok között például kimondja, hogy 60 napig terjedő elzárással és 400 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki a mezőgazdasági munkások, napszámosok és cselédek között összejövetelt tart, azon részt vesz, annak céljaira helyiséget enged át, bérmozgalmat vagy sztrájkot szervez (65. §). A munkások ellen irányultak azok a rendelkezések is, amelyek tág lehetőséget nyújtottak a munkaadónak a munkás elbocsátására, különösen ha részt vett a 65. §-ban megtiltott cselekedetekben. Legsúlyosabb volt a tervezetnek az a rendelkezése, hogy minden munkásnak munkás-igazolvánnyal, könyvecskével kell bírnia, melybe a munkaadó vagy községi jegyző köteles bejegyezni kinél és mikorra szerződött a mezőgazdasági munkás. Elbocsátáskor kötelezően be kell jegyezni az elbocsátás okát, különösen ha az ok a munkásmozgalmában való részvétel. A munkakönyvek bevezetése tehát munkanélküliségre ítélte a szervezett munkásokat, a szocialistákat és ezért a földmunkások legtöbbjéből a könyvecskék bevezetése nemcsak elégedetlenséget, hanem ellenállást is váltott ki.

A szociáldemokrata párt földmunkás pártfrakciója 1897 december 25—27-én Budapesten földmunkás kongresszust tartott. A napirend nyolcadik, utolsó, pontja a már említett törvényjavaslat megvitatása volt. Mind a beszámoló (Csizmadia Sándor), mind a vita legkegyelményebben elítélte Darányi miniszter törvényjavaslatát, mint munkásellenest. Legélesebben a munkakönyvek bevezetése ellen tiltakoztak. A tiltakozó határozatban a következőket is olvashat-

juk... „ez a törvényjavaslat, amit a kormány ez ügynek szabályozására az országgyűlés elé terjesztett, nemcsak, hogy nem alkalmas arra, hogy a mezőgazdasági munkások és napszámosok helyzetét javítsa, hanem éppen ellenkezőleg, helyzetüket súlyosbítja, valóságos rabszolgákká süllyeszti őket, és oly állapotokat van hivatva teremteni, melyeket bizonyára maguk a munkaadók sem fognak megköszönni, de legkevésbé fogadhatják el ezt a javaslatot a munkások, mert nem ismerhetik el sem a kormánynak, sem a törvényhozásnak azt a jogát, hogy ilyen, a még közép-kor igényeit sem igen kielégítő törvényvel avatkozzanak bele a munkások jogviszonyaiba... Ha azonban tiltakozásunk és a törvényhozók igazságszeretetébe helyeztet eme várakozásunk dacára a javaslatból törvény válna, akkor Magyarország mezőgazdasági munkásai és napszámosai tudni fogják, mi a kötelességük és érdeme szerint fogják ezt a törvényt tisztelni”.¹⁴ Mégis a javaslatból 1898 elején törvény lett „1898: II. törvénycikk a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról” címmel.¹⁵ Ezzel egy időben megkezdődik a mezőgazdasági munkások harca a terepen e törvény és az általa előírt munkakönyvek ellen.

A 222 házat és 1762 lakost számláló Tóba alapításától kezdve földnélküli telepes község. Egész határa. 7049 hold, mindig teljes egészében a szenthubert-tóbai uradalomé volt. A XVIII. században az uralom a gróf Zichy-Ferraris család tulajdona, majd vétel útján Chambord herceg francia trónkövetelője lett. A zendülés idejében Chambord örökösének, a bourbon-pármái hercegnek birtoka.¹⁷ A tóbiaiak tehát földnélküliek, munkaalkalmat számukra kizárólag csak az uradalom nyújthat. Kaptak is minden évben munkát, természetesen olyan rossz feltételekkel és kötelezettségekkel, hogy a keresetből ritkán futotta egész évre. Emiatt majdnem minden évben kölcsönökre szorultak, hogy valahogy megélhessenek az újj. Kölcsönt persze csak az uradalomtól kérhettek, és rendszerint kaptak is. Így azután kétszeresen is az uradalomtól függtek és évről-évre kénytelenek elfogadni a munkafeltételeket, mert élniök is kellett, meg az adósságot is le kellett dolgozniök. Erről a viszonyról akarták aztán elhítni a tóbiaikkal is, másokkal is, hogy a nemeslelkűség

netovábbja: „Ezidén télen pedig atyai módon gondoskodott az uradalom azokról, kik nem voltak képesek kenyerüket megkeresni, három vagon búzát bocsátván az inségesek rendelkezésére.”¹⁸

Az 1898. év eseményei megmutatták, hogy a tóbiaikkal ezt nem lehetett elhitetni. Sok évtizedes tapasztalatuk velük is megértette, hogy helyzetükön csak osztályharcra segíthetnek, és mi sem természetesebb, mint, hogy a kilencvenes évek agrárszocialista mozgalmaiba a tóbiaiak is bekapcsolódtak. Ha 1897-ben nem hallunk róluk sokat az elsősorban onnan van, hogy abban az évben a mozgalom élén Elemér és Valkány áll, és a legtöbb adatot ezekről őriztük meg, de annál többet tudunk róluk 1898-ban, amikor ők veszik át a vezetést és kiállnak az első harci sorba.

Mint már annyit, a tóbiaiak 1897–98 telét is a legnagyobb nyomorban töltötték. Az elmúlt évben is olyan alacsony munkabéért voltak kénytelenek dolgozni, hogy a kereset a tél végéig sem volt elegendő. Így következett be a tavasz, és az elégedetlen tóbiaiak, a tavaszi munkavállalásra készülve, több megbeszélést tartottak, hogy megállapítsák milyen munkabéreket kérjenek az uradalomtól, és hogy közös állást foglaljanak az 1898: II. törvénycikk ellen, melyről tudjuk, hogy írott szerződésekhöz köti a munkavállalást és elrendeli a decemberi földmunkáskongresszuson már kifogásolt munkakönyveket. A tóbiaiak úgy határoztak, hogy nem írnak alá semmilyen szerződést, és munkakönyveket sem váltanak. Az uradalom azonban ragaszkodott a törvény utasításaihoz, mert azok neki kedveztek és nem volt hajlandó egy munkást sem alkalmazni, sőt, hogy kényszerítse az embereket, kihasználva nyomorúságos helyzetüket beszüntette az ételkészítőkölcsönöket, előlegeket.¹⁹

Március 29-én a tóbiaiak gyűlést tartottak a temetőnél, és elhatározták, hogy egy nagyobb küldöttséget menesztenek az uradalmi ispánhoz, hogy számukra munkát és ételmiszert kérjen, és kieszközölje, hogy az uradalom adjon mindenkinek munkát, akár van munkakönyve, akár nincs — de nem kaptak sem ételmiszert, sem munkát, sőt az újsághírek szerint az ispán csendőrséggel és katonasággal fenyegetőzött. A helyzet ilyen alakulása óriási felháborodást és elkeseredést keltett a faluban. Úgy látszik ekkor határozták el, hogy úgy cselekszenek, mint az elemérik egy évvel ezelőtt: az erőszakra erőszak-

kal felelnek. Mégis, mielőtt megtették volna az utolsó lépést, még egy békés közvetítéssel kísérleteztek; a községi bíró egy négytagú küldöttséggel az ispánhoz ment, hogy valahogy engedékenységre bírja — de hasztalan. Az uradalom kitartott a magasabta feltételek mellett, és mivel tudta, hogy ez hogyan fog hatni a falu éhező népére, értesítette a csendőrséget, hogy a munkások egy része fenyegetőzik!²⁰

Harmincegyedikén a községben mindenki talpon volt: az éhség könyörtelen — és ugyanilyen az éhséget okozó uradalom is —, cselekedni kell! És éppen ezen a reggelen, amikor már csak egy szó hiányzott, hogy a tóbiaiak cselekedni kezdjenek, az uradalmi ispán fenyegetőzése valóra vált: Emilia-majorból négy csendőr jött le a faluba. Az ispán nemcsak, hogy nem ad ennyivalót és munkát, hanem még a csendőröket is rájuk küldi — ez már több volt, mint amennyit elbírtak, és az egyik fiatalember, Kanász Antal, odakialtott a csendőröknek: „Várjatok csak, betyárok, ma még veletek is leszámolunk!” Kanászt azonnal „beidéztek a községházára”, azaz letartóztatták. Társai azonban utána mentek és követelték szabadon bocsátását. Valószínűleg többeket letartóztattak és a tóbiaiak valahány elvtársuk szabadon bocsátását követelték, mert egy júniusi cikkében, amikor a vádirat elkészítéséről ad hírt, a „Torontál” ezt írja: „A felízgatott tömeg ki akarta szabadítani néhány letartóztatott társát”...

A csendőrök nem voltak hajlandók a tóbiaiak kérését teljesíteni, és erre a fegyvertelen nép pusztá kézzel megtámadta őket. Nyolcan-tizen a községháza tanácstermében tartózkodó csendőrökre vetették magukat. Az egyiket rövid dulakodás után leszúrták, a másik hármát könnyebben megsebesítették. Mégis, a jól felfegyverzett csendőröknek sikerült puskatűzzel kiszorítani a támadókat a szobából és eltorlaszolni az ajtót. Közben kocsián a községházára érkezett az ispán, aki remélte, hogy a csendőrök megjelenésére a nép nagyobbik része most már hajlandó lesz aláírni a szerződéseket, és kiváltani a munkakönyvecskéket. Szerencséjére a csendőrökkel elfoglalt nép csak akkor vette észre, amikor már a községháza elé ért, és így be tudott menekülni a csendőrökhöz, amikor néhányan „húzzátok le” és „agyon kell ütni” kiáltások kíséretében el akarták fogni. Valaki félreverte a harangot, úgyhogy

az egész falu népe a községháza felé sietett. Egy tisztviselőnek sikerült megszöknie és értesítenie a járási (zsombolyai) főszolgabíró, ez azonnal jelentést tett az alispánnak, majd nagyobbszámú csendőr kíséretében Tóbára indult. A nép közben folytatta a csendőrök ostromlását. A csendörgolyóktól többen elesetek, azaz súlyosabban vagy könnyebben megsebesültek.²¹ Mivel valószínű volt, hogy a csendőrök hamarosan segítséget kapnak, a tóbiaiak is segítség után néztek, és lovasküldöncöket menesztettek segítségért a szomszédos községekbe. A küldöncök eredményes munkát végeztek, mert a kikindai főszolgabíró sürgőnnyel jelentette a vármegye alispánjának, hogy Basahídról és Topolyáról számos ember a tóbiaiak segítségére indult. A zsombolyai főbíró is jelentette az alispánnak, hogy „Tordáról a nép erősen tódul Tóbára.”²²

A vármegyei hatóságok mindent megtettek, hogy a „tóbai zendülést” minél gyorsabban elfojtsák. Tóba felé vezető utakat csendőrség szállta meg. Tóbára, Tordára, Emilia-majorra, Kis-Oroszra, Magyar-Csernyére, Szerb-Csernyére és Német-Csernyére katonaságot küldtek: Nagy-Kikindáról lovasságot, Nagy-Becskerekéről gyalogságot. Tóbát egy szakasz csendőr, két század lovasság és egy század gyalogság szállta meg.²³

Közép-Bánát megint hadszíntérré vált. Valóban harc volt ez: a mezőgazdasági munkások, az agrárszocialisták legélesebb osztályharcra elnyomói és kizsákmányolói ellen. Valóságos polgárháború ez, melynek lángja hol az egyik, hol a másik községben csap magasabbra, de mindenütt ég.

A nagyszámú katonaság és csendőrség kivezénylése meghozta a maga eredményét. Estig a katonai táborokká átalakított falvak lecsendesedtek, és a szolgál- és vizsgálóbírók a katonai és csendőrkar-hatalom segédkezésével megkezdték a hetekig, sőt hónapokig elhúzódó vizsgálatot. Tóbán és Magyar-Csernyén kint maradt a katonaság a vizsgálat befejezéséig. Közben a lakosságot elővezették, kihallgatták, vallatták, zaklatták, hogy végül jónéhányukat bekísérjék a nagykikindai törvényszéki fogházba. A kikindai törvényszék vizsgálóbírója még augusztusban is járta a falvakat, nyomozott és adatokat gyűjtött a tóbai zendüléssel kapcsolatos szocialista megmozdulásokról.²⁴

Majdnem hét hónapig folytak az előkészületek, míg végül október 25-én a

kikindai büntetőtörvényszék megkezdte a fő tárgyalást. Az államügyész 42 tóbai lakos ellen emelt vádat: Kaslik Pált szándékos emberöléssel vádolta, 41 társát pedig részben emberölési szándékkal, részben hatóság elleni erőszakkal. Mivel a vádlottak legtöbbször ellen nem lehetett terhelő adatokat felhozni és a vádat tényekre alapozni, az államügyész több mint 300 tanút vonultatott fel. Mint ilyen esetekben már szokásos volt, főtanúként a csendőröket és az uradalmi alkalmazottakat vonultaták fel. Mivel pedig még így sem lehetett súlyosabb terhelő adatokat felsorakoztatni, a vármegyei földbirtokosok kivánsága pedig az volt, hogy az ítélet legyen szigorú, megtorló és intő, az ügyész előterjesztette, hogy a törvényszék a vádlottakat ne csak a tényleges következményekkel terhelje, (mert a legsúlyosabban megsebesített csendőr is 14 nap alatt felgyógyult, tehát csak könnyebben sebesült meg), hanem emberölési szándékkal is, mert azokkal az eszközökkel, amelyekkel a csendőröket megsebesítették, embert is lehetett volna ölni!

Hat napig tartott a vádlottak és tanúk kihallgatása, majd néhány napi tanácskozás után a bíróság november negyedikén ítéletet hirdetett. Negyvenkét vádlott közül huszonkettőt bizonyítékok hiányában felmentett, húszat pedig bűnösnek talált és elítélt. Kaslik Pált, a fővádlottat a bíróság bűnösnek mondta szándékos emberölés, hatóság elleni felkelés, lázítás és súlyos testi sértések elkövetése miatt, és ennek alapján tizenhárom évi börtönbüntetésre ítélte. Takács Péter Mátyás egy évet kapott hatóság elleni erőszak és lázítás címén. Hasonló indokolással ítelték Ürdög Mihályt tíz, Kanász Mátyást kilenc, Gombár Józsefet, Fehér Györgyöt és Tót Istvánt pedig nyolc hónapra. A többi elítélt az „elkövetett kihágásért” (hatóság elleni erőszak) négy, azaz három-három havi fogházat kapott, és pedig Szántó Mihály, Korom János, Fehér József, Molnár Istvánné, Sági István, Kuruc József, Sági János, Zsizsik Andrásné, Budai János, Tót Antal, Kundi Bálint és Zs. János. Magától értetődik, hogy az államügyész az ítéleteket túl enyhének találta, és súlyosbításért fellebbezett.²⁵ Az elrettentő példa megvolt. Tanulhatnak belőle a szocialisták. Így jár mindenki, aki a földbirtokosok munkásnyűző politikájával és csendőriekkel szembe mer szállni!

A mezőgazdasági munkásokat azonban most sem lehetett terrorral megfélemlíteni. Négy nappal a tóbai zendülés után, amikor még az egész vidék olyan volt, mint a katonai tábor, vagy mint az ellenségtől megszállt tartomány, a kikindaiak is megtagadták a munkáskönyvek átvételét. A rendőrszocialista Jeszenszky ekkor munkásgyűlést tartott — mintegy ezer jelent meg és Wachtel Leó rendőrkapitány segítségével, meg akarta magyarázni, hogy az 1898: II. törvénycikk rendelkezései nem munkásellenesek. A gyűlésen három munkás is felszólalt (Tornik Mirkó, Iljin Szvetozár és Vukoszávlyev Vászsa), de ők nem a törvényt méltatták, hanem a munkás-ság nyomorát és jogfosztottságát tették szóvá. Érdekes a gyűlés epilógusa, mert nagyon is rámutat a kikindaiak hangulatára a tóbai események után: egy munkáscsoport, gyűlésről hazatérőben, találkozott néhány nagygazdával es birtokossal, összeszólalkozott velük a kukoricarész körül és kettőt közülük alaposan elvert.²⁶

Azzal az indokolással, hogy a szocialista mozgalmak az utóbbi időben az eddigieknél veszélyesebb méreteket öltöttek és hogy újabb lázítás könnyen erőszakos kilengésekre vezethet, a belügy-miniszter megtiltotta a munkásosztálynak május elseje megünneplését bármilyen formában is.²⁷ Mégis május elsején reggel Kikindán mintegy hatszázan tüntettek a városháza előtt, kenyeret és munkát követelve. Mivel a városi rendőrség és a kéznél lévő csendőrség nem tudta feloszlalni a tüntető tömeget, a

városban állomásozó harmadik huszárezred egyik százada lovasrohamot intézett a nép ellen, és így sikerült szétverni a tüntetést.²⁸

Ugyanaznap délután az osztályöntudat harcos példáját mutatják Bóka és négy Bóka környéki község mezőgazdasági munkásai. A terror ellenére is él bennük Szerb-Elemér és Tóba eszméje. A módosi főszolgabíró, aki arról volt nevezetes, hogy a munkásmozgalommal szemben az erős kéz politikáját képviseli, a miniszteri rendelet alapján külön is megtiltotta május eiseje megünneplését. A bókai és Bóka környéki földnélküliek mégis úgy határoztak, hogy piros zászló alatt megünneplik a munkásosztály nemzetközi harcos ünnepét. Össze is gyűltek délután háromra, és kibontott vörös lobogóval elindultak Bóka utcáin. Hamarosan azonban szembe találokztak a főszolgabíróval és egy szakasz csendőrrrel. A tüntetők a főbíró parancsára sem voltak hajlandók átadni a vörös lobogót, erre az egy csendőrt küldött érte, de a munkások a lobogójuk után nyúló csendőrt leütöttek. Csendőrsortűzek követik most egymást, de a munkások nem vonultak vissza. Csak este szélednek szét, amikor Becske-rekről már befutott a katonákkal megarkott különvonat.²⁹

Így követi Tóbat Kikinda, majd Bóka és környéke és még sok bánáti falu. Az agrárszocialisták nagy áldozatok árán feltartóztathatatlanul haladnak céljuk: a földosztást, a kisajátítók kisajátítását végrehajtó szocialista társadalom felé.

JEGYZETEK

1 Jankó Ágoston: Torontál vármegye földbirtokviszonyai, 1910, I. rész.

2 Lőrinc Péter: A nagy póri pör, Noviszád, 1950, 8. oldal.

3 Torontál vármegye monográfiája, Budapest, 1912, 211–218. oldal.

4 Jankó Ágoston: Torontál vármegye földbirtokviszonyai, 1910.

5 Arpad Lebl: Sindikalna borba agrarnog proletarijata, Beograd, 1954, 35–38. oldal.

6 Ugyanott, 49. oldal.

7 Lőrinc Péter: A vajdasági munkásmozgalom szocialista szakasza, Újvidék, 1953, 13. oldal.

8 Torontál, 1897, 118. szám.

9 Torontál, 100., 139. szám.

10 Torontál, 1897, 121. szám.

11 „Taras-Elemér, 1897” doboz, bírósági főtárgyalás jegyzőkönyve.

12 Torontál, 1897, 139. szám.

13 J. Á. idézett műve, IV. rész: „Nem helyeselhetem az egyes pénzüzetek eljárását, amelyek valóságos hajszát rendeznek a kis emberekre, hogy a birtokokat, amelyeket spekulációs céljaikból vettek meg, ezeknek a nyakába varrják”... „A parcellázás ma olyan kereskedelemmé fejlődött, amelyben a közvetítők nagy összegeket keresnek a földszomszjas kisbirtokosoktól és földnélküliektől”.

14 T.-E. dobozból; a kongresszus rendőri jegyzőkönyvéből.

15 A cikkben említett törvények és idézései a Magyar Törvénytárból (Corpus Iuris Hungarici) valóak.

16 Az 1910. évi összeírás adatai.

17 Torontál vm. monogr., 123–124. oldal.

18 Torontál, 1898, 75. szám.

19 Ugyanott.

20 Torontál, 1898, 75. szám.

21 A Torontál 244. számában arról ír, hogy a csendőrgolyók négy polgári személyt megöltek és sokakat megsebesítettek. Tót István munkás állott mellette hónapokig feküdt a zombolyai kórházban — végül hatóság elleni erőszak címen elítélték 8 hónapra.

22 Torontál, 1898, 73., 74. szám.

23 Ugyanott és 75. számában is.

24 Torontál, 1898, 195. szám.

25 Ugyanott, 251. szám.

26 Ugyanott, 78. szám.

27 Ugyanott, 94. szám.

28 Ugyanott, 99. szám.

29 Ugyanott.